

Mikołaj Kukowski

PROCES PRZYJĘCIA I ODRZUCENIA JAPONSKIEGO WZORU PRZEZ CHINY. OD KOŃCA XIX WIEKU DO 1937 ROKU*

1. ZMODERNIZOWANA JAPONIA JAKO WZÓR DLA UPADAJĄCYCH CHIN NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

1.1. Tło społeczno-historyczne

W pierwszej połowie XIX wieku Chiny i Japonia stanęły w obliczu polityczno-gospodarczej ekspansji krajów Zachodu. Jednak ich sytuacja przedstawiała się zgoła odmiennie.

Ustępstwa szoguna (faktycznie rządzącego Japonią) wobec mocarstw zachodnich i nierównoprawne traktaty, które Japonia musiała z nimi zawrzeć, wywołały tam bunt. 3 stycznia 1868 roku szogun został obalony. Nastąpiła tzw. reforma Meiji, w czasie której Japonia przeprowadziła wiele reform mających na celu zmodernizowanie, a jednocześnie zcentralizowanie kraju. Wprowadzono obowiązkową edukację oraz pobór do armii. O przydatności do służby cywilnej zaczęły decydować wyniki egzaminów, a nie urodzenie i koneksje. Zniesiono większość przywilejów samurajów. Stworzono także system gabinetowy wzorowany na rządach państw europejskich¹. Głównym źródłem władzy stał się ponownie cesarz. Konstytucja z 11 lutego 1889 roku dawała mu najwyższą władzę w państwie. Bezpośrednio przed nim odpowiadała armia oraz Rada Ministrów². Po reformie Meiji Japonia konsekwentnie umacniała swoją pozycję na arenie międzynarodowej.

---

* Artykuł w zmodyfikowanej formie znalazł się w pracy doktorskiej autora zatytułowanej *Skutki oddziaływania Japonii na politykę wewnętrzną i zewnętrzną Chin (1949–1979)*.

¹ A. Gordon, *Nowożytna historia Japonii*, PIW, Warszawa 2010, s. 99–105.

² *Ibidem*, s. 135.

Kulminacyjnymi wydarzeniami, które rozpoczęły marsz tego kraju do mocarstwowości, były:

- 1) rewizja niesprawiedliwych dla Japonii traktatów, które zawarła z państwami zachodnimi w latach 50. i 60. XIX wieku³,
- 2) wojna japońsko-rosyjska w 1905 roku (Rosjanie ponieśli w niej wiele spektakularnych klęsk, jak bitwy o Port Arthur i pod Cushingą).

Zwycięstwo Japonii we wspomnianej wojnie uświadomiło krajom europejskim jej nową potęgę. Było to jednocześnie pierwsze po wielu latach zwycięstwo kraju azjatyckiego nad europejskim.

Chiny były w tym czasie w stanie postępującej degradacji. Zaczęły być eksploatowane przez Zachód dużo wcześniej niż Japonia (już w II połowie XVI wieku Portugalia wydzierżawiła na terenie Państwa Środka obszar późniejszego Macao)⁴. Na początku XIX stulecia Brytyjczycy, chcąc wyrównać swój deficyt w handlu z Chinami, zaczęli sprzedawać tam opium. Przyczynili się w ten sposób do cierpienia i degradacji wielu ludzi. Chińczycy zakazywali handlu tym narkotykiem i konfiskowali go brytyjskim kupcom.

Te działania doprowadziły do wybuchu tzw. wojen opiumowych, przegranych przez Chiny. W ich wyniku Państwo Środka musiało podpisać w 1901 roku tzw. protokół Bokserów z 11 krajami, wśród których była Japonia. Na jego mocy Chiny zobowiązane były m.in.: zapłacić im 450 milionów taeli odszkodowań i przestrzegać zakazu importu broni. Musiały także pozwolić na zagraniczną okupację miast: Tangshan, Qinhuangdao, Tianjin i innych wzdłuż linii kolejowej Pekin – Shanhaiguan⁵.

Oprócz tego cudzoziemcy cieszyli się w Chinach wieloma przywilejami: np. prawem eksterytorialności (podlegali prawom swoich krajów, a nie chińskiemu), możliwością handlowania i korzystania z wielu chińskich portów oraz prawem dzierżawienia dużych obszarów na terenie Chin⁶.

³ Proces ten został zakończony w 1911 roku podpisaniem nowego porozumienia celnego (oraz traktatu o handlu i żegludze) z USA. W wyniku tego Japonia odzyskała autonomię celną. Patrz: E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Japonia*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004, s. 364.

⁴ J.K. Fairbank, *The United States and China*, Fourth Edition, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1979, s. 151. Stało się ono w XIX wieku portugalską kolonią.

⁵ C. Mackerras, *Modern China. A Chronology from 1812 to the Present*, Thames and Hudson Ltd, London 1982, s. 202.

⁶ J.K. Fairbank, *The United States...*, *op. cit.*, s. 168.

Wszystko to było konsekwencją niesprawiedliwego systemu traktatowego, który rozpoczął się traktatem nankińskim z Wielką Brytanią w 1842 roku. *De facto* system ten obowiązywał w Chinach do końca II wojny światowej.

Jak już wspomniałem, Japonia miała podobny problem, lecz w wyniku rewolucji Meiji i stopniowego umacniania się tego państwa udało się jej doprowadzić do anulowania starych traktatów pod koniec XIX wieku. Wielu Chińczyków życzyło sobie, aby ich kraj poszedł podobną drogą.

1.2. Kontakty Chin z Japonią

Większość Chińczyków miała dość ambiwalentny stosunek do Japonii na przełomie XIX i XX wieku. Z jednej strony czuli wielką złość wobec wyspiarskiego kraju leżącego w Azji, który przejął od nich wiele elementów swej kultury, a teraz zachowuje się wobec Chin jak mocarstwo zachodnie.

W 1879 roku Japonia zagarnęła należące do Chin wyspy Ryukyu. W 1885 roku Chiny musiały uznać przekształcenie ich lenna – Korei w faktyczny protektorat zarządzany wspólnie z Japonią⁷. Lata 1894–1895 były czasem bezpośredniej konfrontacji między Chinami a Japonią, do której doszło na tle sporów o Koreę. Wojska chińskie poniosły w niej spektakularną klęskę. W wyniku postanowień układu pokojowego z Shimonoseki z 17 kwietnia 1895 roku Chiny ostatecznie zrzekły się na rzecz Japonii swoich wpływów w Korei. Kraj Kwitnącej Wiśni miał także zająć wyspy Rybackie i Tajwan oraz półwysep Liaodong w Mandżurii. W południowej części Mandżurii Japończycy otrzymali dodatkowo prawo budowy własnej kolei. Chiny musiały również zapłacić zwycięzcy wysokie odszkodowanie pieniężne⁸.

Jednak była także i druga strona medalu. Po przegranej wojnie z Japonią Chińczycy zaczęli postrzegać ten kraj jako niemal modelowe państwo azjatyckie, które jest godne naśladowania. Odczucie to pogłębiło się po wygraniu przez Japończyków wojny z Rosją w 1905 roku⁹.

Symbolicznym końcem owego okresu zauroczenia Chin swym wschodnim, wyspiarskim sąsiadem było tzw. 21 żądań wysuniętych wobec nich przez Japonię w 1915 roku.

⁷ W. Rodziński, *Historia Chin*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992, s. 453, 467–468.

⁸ A. Gordon, *Nowożytna...*, *op. cit.*, s. 168–169; S. Makito, *The Sino-Japanese War and the Birth of Japanese Nationalism*, LTCB, Japan 2011, s. 168–169.

⁹ J.K. Fairbank, *Historia Chin. Nowe spojrzenie*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 1996, s. 222.

1.3. Reformy „100 dni”

W 1889 roku na tronie cesarskim w Chinach zasiadał Guang Xu (choć władzę faktycznie sprawowała cesarzowa – wdowa Ci Xi).

W czasie jego rządów myśliciel z Kantonu Kang Juwei pisał rozprawy o reformach Piotra Wielkiego w Rosji i rewolucji Meiji w Japonii. Cesarz chiński zainteresował się pracami kantońskiego uczonego i poprosił go, aby przedstawił mu jakieś propozycje zmian w kraju. Uczony zasugerował, że jeśli Chiny chcą stać się bogatym i silnym państwem to powinny przeprowadzić reformy wewnętrzne wzorowane na tych, które miały miejsce w Japonii¹⁰. Wymienił dwa powody wyboru właśnie Japonii jako modelu tych przemian:

- 1) ich geograficzna bliskość względem Chin,
- 2) podobieństwa chińskiej i japońskiej kultury¹¹.

Cesarz został zainspirowany koncepcjami Kanga. W 1898 roku uczynił go swoim doradcą (wraz z jego uczniem – Liang Qichao). Zadaniem ich stało się przygotowanie projektu reform, które uczyniłyby Chiny państwem tak silnym i stabilnym jak ówczesna Japonia.

Między 11 czerwca a 16 września tego samego roku wydano prawie 40 dekretów reformatorskich wzorowanych na reformach Meiji.

Wprowadzały one m.in.:

- 1) wzorowany na zachodnim system nauczania w szkołach,
- 2) organizację armii według zachodnich wzorów,
- 3) otwarcie banków, budowę linii kolejowych,
- 4) ustanowienie instytucji koordynującej przemysłowe i handlowe przedsięwzięcia w kraju,
- 5) likwidację fikcyjnych etatów i synekur¹².

Niestety, mimo najlepszych chęci cesarza i jego doradców reformy nie mogły być zrealizowane. Cesarzowa – wdowa wraz z obozem konserwatywnym poczuli się zagrożeni i zainicjowali pałacowy przewrót. Wielu zwolenników reform zostało zabitych. Cesarz przebywał w areszcie domowym, zaś Kang i Liang ratowali się ucieczką do Japonii¹³.

¹⁰ D.J. Li (red.), *China in Transition: 1517–1911*, Litton Educational Publishing, Inc., USA 1969, s. 227.

¹¹ Y.W. Kang, *The need for reform*, [w:] D.J. Li (red.), *China in...*, *op. cit.*, s. 238–239.

¹² J. Lobman, *Chiny poprzez wieki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1962, s. 297–298.

¹³ J.K. Fairbank, *The United States...*, *op. cit.*, s. 205.

1.4. Reformy schyłkowej fazy dynastii Qing

W 1900 roku wybuchło tzw. powstanie Bokserów – chińskiego ruchu skierowanego przeciwko cudzoziemskiej infiltracji ich kraju, a także dynastii Qing¹⁴. Powstanie zostało spacyfikowane przez mocarstwa zachodnie, do których dołączyła także Japonia. Chiny zmuszone były zgodzić się na warunki tzw. protokołu pekińskiego (lub „protokołu Bokserów”) z 1901 roku. Przewidywał on m.in. finansowe odszkodowania dla obcych interwentów oraz prawo stacjonowania ich wojsk na terytorium Chin.

Dynastia Qing (która początkowo po cichu popierała antycudzoziemskie działania rebeliantów, zaś potem opowiedziała się za mocarstwami zachodnimi) zrozumiała, że reformy kraju są konieczne choćby tylko po to, aby ratować władzę. Dlatego przywrócono wiele reform z okresu „100 dni”, które zostały anulowane po pałacowym przewrocie. W 1901 roku zniesiono tzw. ośmioczęściowy esej, dotąd wymagany podczas egzaminów państwowych¹⁵. Trzy lata później wysoki chiński urzędnik Zhang Zhidong zaproponował anulowanie także tradycyjnych egzaminów. Stało się to w 1906 roku¹⁶.

W tym samym czasie dynastia Qing wysłała do Europy i Japonii misje naukowe. Ich zadaniem było podpatrzenie różnych obcych rozwiązań polityczno-społeczno-gospodarczych i przedstawienie najlepszych z nich do zaszczerpienia na chiński grunt. Po powrocie zarekomendowali oni Japonię i jej reformy jako najlepsze dla Chin¹⁷.

Historia zatoczyła koło i chyłaca się ku upadkowi dynastia zaczęła teraz już masowo wprowadzać zmiany nawiązujące do tych z okresu „100 dni”. W 1906 roku napisano konstytucję, wzorowaną oczywiście na japońskiej. Rok później utworzono parlament krajowy i parlamenty lokalne¹⁸. Opracowano model edukacyjny, rozpoczynający się w przedszkolu i kończący dyplomem akademickim. Wprowadzono także kodeks karny.

¹⁴ Co ciekawe, w czasie rewolucji kulturalnej Czerwona Gwardia uważała Bokserów za swych idoli (W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 514).

¹⁵ J.A.G. Roberts, *A concise story of China*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1999, s. 203.

¹⁶ *Ibidem*, s. 539.

¹⁷ M.B. Jansen, *Japan and China: from War to Peace, 1894–1972*, Princeton University, Rand McNally College Publishing Company, Chicago 1975, s. 144. Z pewnością duży wpływ na tę konkluzję miała zakończona japońskim zwycięstwem wojna z Rosją z 1905 r.

¹⁸ J.K. Fairbank, *The United States...*, *op. cit.*, s. 213.

Wszystkie te reformy nie zapobiegły jednak upadkowi dynastii Qing, która straciła swą wiarygodność wśród większości Chińczyków. Jedną z przyczyn jej upadku było zaangażowanie w działalność antycesarską i rewolucyjną młodych inteligentnych ludzi, wykształconych na uczelniach zagranicznych. Najwięcej Chińczyków studiujących zagranicą przebywało wówczas w Japonii.

1.5. Chińscy studenci

Od około 1900 roku coraz więcej studentów chińskich studiowało na uczelniach zagranicznych, najliczniej w Japonii. Szacuje się, że w 1898 roku było ich tam zaledwie około 100. Liczba ta wzrosła do 15 tysięcy w latach 1905–1907¹⁹. Ich liczba zaczęła rosnać szczególnie od czasu zniesienia tradycyjnego systemu egzaminacyjnego w Chinach i spektakularnego zwycięstwa Japonii w wojnie z Rosją w 1905 roku. Większa część z nich pobierała stypendia rządu centralnego lub lokalnego.

Dużą rolę w takiej popularności Japonii wśród chińskich studentów odgrywała bliskość geograficzna i kulturowa między tymi krajami. Duże znaczenie miały także niskie koszty studiów i pobytu (w porównaniu do krajów zachodnich). Równie ważna jednak była ówczesna reputacja Japonii, jaką miała wśród elity intelektualnej Chin – państwa nowoczesnego, od którego można się wiele nauczyć²⁰.

Japończycy starali się wykorzystać te nastroje. W 1900 roku utworzono w Nanjingu japońską Akademię Wspólnej Kultury – szkołę promującą przyjaźń między oboma krajami i ich jedność w obliczu wspólnego zagrożenia z Zachodu. Szkoła ta przygotowywała też studentów chińskich do nauki w Japonii. Szkołą bliźniaczą utworzono w Tokio rok później²¹. Japończycy promowali w nich takie teorie i hasła, jak np.: *dobun – doshu* (jedna kultura, jedna rasa)²².

Na dłuższą metę nie przynosiły one jednak dla Japonii większych korzyści. Problem polegał na tym, że większość studentów chińskich, mimo swej adoracji dla modernizacyjnych dokonań Kraju Kwitnącej Wiśni, nie była specjalnie zafascynowana jego kulturą, postrzeganą przez nich jako zbiór zręcznych

¹⁹ Patrz: W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 538.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ D.R. Reynolds, *Training Young Chinese Hands: Toa Dobun Shoin and its precursors...*, [w:] P. Duus, R.H. Myers, M.R. Peattie (red.), *The Japanese informal empire in China, 1895–1937*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1989, s. 230.

²² *Ibidem*, s. 224.

zapożyczeń od innych nacji²³. Niedługo potem problem rozwiązał się sam – liczba chińskich studentów w Japonii dramatycznie spadła po wysunięciu przez to państwo „21 żądań” wobec Chin w 1915 roku.

1.6. Chińskie organizacje opozycyjne w Japonii na przełomie XIX i XX wieku

Ugrupowania te korzystały z pomocy różnych japońskich organizacji, fundacji, agend rządowych, a także Chińczyków mieszkających głównie w Yokohamie i Kobe²⁴. Jedną z takich organizacji było Stowarzyszenie Obrony Cesarza utworzone w 1900 roku przez, wspomnianych już wcześniej, Kanga i Lianga. Stowarzyszenie stawiało sobie za cel przywrócenie do władzy cesarza Guang Xu i powrót do reform z okresu osławionych „100 dni”. Ruch ten miał dosyć krótki żywot, mimo japońskiej pomocy finansowej. Przywódcy organizacji chcieli zorganizować powstanie wspierające cesarza w dolinie rzeki Jangcy, jednak główni prowodyrzy zostali tam ujęci i straceni²⁵.

Dużo większe znaczenie miał Związek Odrodzenia Chin utworzony w 1905 roku przez Sun-Yatsena. Jego organem prasowym był miesięcznik „Min Pao” wydawany w Japonii w latach 1905–1910. Programem działania Związku były wówczas trzy główne zasady:

- 1) nacjonalizm (obalenie mandzurskiej dynastii Qing),
- 2) władza ludu (ustanowienie republiki),
- 3) dobrobyt narodu (zrównanie wszystkich w prawie do ziemi)²⁶.

W programie tym był również zapis o przyjaźni między Chinami a Japonią²⁷. Związek próbował bezskutecznie wywołać rewolucje w latach 1907–1911 na obszarze południowych Chin. Po jednej z takich prób rząd qingowski wymógł na Japonii usunięcie Suna z jej terytorium. Był on zmuszony przenieść się, na krótko, do Wietnamu²⁸.

²³ *The Japanese informal empire...*, *op. cit.*, s. 165.

²⁴ N. Kamachi, *The Chinese in Meiji Japan: Their Interactions with the Japanese before the Sino – Japanese War*, [w:] A. Iriye (red.), *The Chinese and the Japanese. Essays in Political and Cultural Interactions*, Princeton University Press, New Jersey 1980, s. 73.

²⁵ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 510.

²⁶ J. Lobman, *Chiny...*, *op. cit.*, s. 310.

²⁷ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 547.

²⁸ J.K. Fairbank, *The United States...*, *op. cit.*, s. 217.

1.7. Japonia wobec rewolucji 1911 roku w Chinach i w pierwszych latach Republiki Chińskiej

W październiku 1911 roku wybuchło powstanie w mieście Wuchang, zainicjowane przez ugrupowanie Sun-Yatsena, które zakończyło się zwycięstwem rebeliantów. Była to iskra, która roznieciła ogień rewolucji w południowych i środkowych Chinach. Pod władzą mandżurskiej dynastii Qing pozostały głównie tereny północne (na północ od rzeki Jangcy). Pod koniec roku proklamowano na południu Republikę Chińską, ze stolicą w Nanjingu, której tymczasowym prezydentem został Sun²⁹.

W 1912 roku doszło do abdykacji cesarza Pu Yi z dynastii Qing, który jednocześnie powołał na stanowisko tymczasowego rządu republikańskiego Yuan Shikaina. Niedługo potem Sun zrezygnował na jego rzecz ze swej funkcji³⁰.

W tym czasie na bazie Związku Odrodzenia Chin powstała partia narodowa – Guomindang (GMD), która miała odegrać niebagatelną rolę w dalszej historii Państwa Środka. Partia ta wygrała wybory do dwuizbowego parlamentu w 1913 roku (do których doszło na podstawie konstytucji uchwalonej rok wcześniej).

Yuan niezadowolony z wyników wyborów zaaranżował zabójstwo desygnowanego przez GMD kandydata na premiera. Doprowadziło to do tzw. „drugiej rewolucji” w Chinach. W jej trakcie dyktator miał poparcie mocarstw zachodnich (w tym głównie Brytyjczyków). Z kolei GMD i Sunowi sprzyjała Japonia. W czasie walk partia narodowa otrzymywała dużą pomoc od japońskiej armii i marynarki, zaś w wojskach rewolucjonistów służyli oficerowie armii japońskiej (np. w prowincji Jiangxi)³¹. Mimo tego, rebelia została zmiażdżona przez wojska podległe Yuanowi, a Sun i inni powstańcy ratowali się ucieczką do Kraju Kwitnącej Wiśni³². Niedługo potem w 1914 roku dyktator rozwiązał Guomindang oraz parlament i rozpoczął samodzielne rządy.

Tymczasem przebywający w Japonii Sun-Yatsen proponował jej specjalną pozycję w Chinach, w przypadku jego dojścia do władzy (były to lata 1914–1915). Jego rywal w partii Chi Xiang także obiecywał Japończykom szczególne preferencje³³. Co ciekawe, wiele z tych obietnic znalazło się w „21 żądaniach”,

²⁹ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 552–555.

³⁰ *Ibidem*, s. 557.

³¹ E.P. Young, *The Chinese leaders and Japanese Aid in the early Republic*, [w:] A. Iriye (red.), *The Chinese and the Japanese...*, *op. cit.*, s. 127–128.

³² M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 184. Wśród nich był późniejszy przywódca kraju Czang Kaj-szek. J. Polit, *Pod wiatr. Czang Kaj-szek 1887–1975*, Wydawnictwo Karcona, Kraków 2008, s. 42–43.

³³ E.P. Young, *The Chinese leaders and Japanese Aid...*, *op. cit.*, s. 127.

jakie Japonia wysunęła wobec chińskiego rządu Yuana w 1915 roku³⁴. Przyjęcie tych żądań przez Chiny sprowadziłoby to państwo do poziomu kraju zależnego. Żądania te były jednocześnie symbolicznym końcem zainteresowania modelem japońskim, które przejawiało wielu Chińczyków.

2. ODRZUCENIE JAPOŃSKIEGO WZORU. LATA 1915–1937

2.1. Relacje z Japonią. Zarys ogólny

Okres od sformułowania i wysunięcia przez Japonię „21 żądań” do wybuchu regularnej wojny między nią a Chinami można w skrócie opisać jako czas pogłębiającego się wzajemnego rozczarowania, które później przeszło w otwartą wrogość i nienawiść okresu wojny (1937–1945).

Symbolicznym początkiem tego okresu było wspomniane „21 żądań” Cesarstwa Japonii wobec Republiki Chińskiej, złożonych najpierw formalnie w styczniu, a później – w formie ultimatum 7 maja 1915 roku³⁵. Żądania dotyczyły m.in.:

- respektowania nowych nabytków Japonii na terenie Chin (w prowincji Shandong) i potwierdzenia już istniejących (w Mandżurii);
- pozwolenia Cesarstwu na eksploatację niektórych zasobów naturalnych Republiki;
- zatrudnienia japońskich doradców w różnych sektorach gospodarki i administracji państwowej, a także w armii chińskiej. Również była mowa m.in. o kupowaniu większości uzbrojenia w Japonii³⁶.

Już samo wcześniejsze ujawnienie treści tych żądań wywołały w Państwie Środka antyjapońskie nastroje³⁷. Przyjęcie większości z nich przez rząd Yuan Shikaia odczucia te tylko pogłębiło³⁸.

Od śmierci Yuan Shikaia w 1916 roku Kraj Kwitnącej Wiśni zaczął intensywnie wspierać i finansować (np. przez tzw. pożyczki Nishihary) lokalnych chińskich watażków (warlordów), walczących między sobą o opanowanie

³⁴ *Ibidem*, s. 127.

³⁵ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 254.

³⁶ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 570–571.

³⁷ Doszło m.in. do pierwszego w historii ogólnokrajowego bojkotu japońskich towarów 18 III 1915 roku (C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 254).

³⁸ Mimo że pod wpływem międzynarodowych nacisków Japonia wycofała się z ostatniej grupy żądań.

danego terytorium lub nawet całego kraju³⁹. Ich walka i pogłębiająca się dezintegracja Chin była korzystna z punktu widzenia interesów Japonii⁴⁰.

W 1917 roku doszło do porozumienia między USA a Cesarstwem, zwane- go umową Lansing–Ishii, w której Stany Zjednoczone zgodziły się respektować „specjalne prawa Japonii” na obszarach Chin przylegających do jej granic lub do granic jej koncesji⁴¹.

Na konferencji pokojowej w Paryżu 30 kwietnia 1919 roku mocarstwa zdecydowały o tym, że nie wrócą do Chin zajęte przez Japończyków były niemieckie koncesje w prowincji Shandong. Decyzja ta wywołała masowy protest społeczny w Państwie Środka, który zaowocował później m.in. Ruchem 4 Maja. Przeprowadzono także ponowny bojkot japońskich towarów.

W latach 1921–1922 miała miejsce konferencja w Waszyngtonie, w czasie której Cesarstwo Japonii uznało zasadę integralności terytorialnej Chin. W geście „dobrej woli” zgodziło się wycofać z ponemieckich koncesji w Shandongu (ale już nie ze swych koncesji w Mandżurii).

Owo stanowisko Cesarstwa było znakiem kompromisu pomiędzy dwiema frakcjami prezentującymi odmienne podejścia do „chińskiego problemu”:

- 1) wojskiem i jego strategiami – postrzegali on Republikę Chińską (a szczególnie jej północną część oraz Mandżurię) jako źródło koniecznych surowców naturalnych dla Japonii. Optowali za interwencjami zbrojnymi dla zagwarantowania interesów Cesarstwa w tym regionie;
- 2) biznesmenami – którzy widzieli całe Chiny jako miejsce lokowania swych fabryk (z powodu taniej lokalnej siły roboczej) i zarazem ogromny rynek zbytu dla ich towarów. To właśnie im najbardziej szkodziły bojkoty japońskich produktów. Oni także optowali za korzystnymi taryfami, które faworyzowały w Chinach ich produkty włókiennicze względem innych⁴².

Lata 1922–1926 były okresem działania pierwszego „wspólnego frontu” chińskich komunistów oraz GMD przeciwko rodzimym warlordom i zagranicznym państwom imperialnym (głównie przeciw Japonii)⁴³.

³⁹ M. Chi, *Ts'ao Ju-lin (1876–1966): His Japanese connections*, [w:] A. Iriye (red.), *The Chinese and the Japanese...*, *op. cit.*, s. 146–147.

⁴⁰ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 222.

⁴¹ S. Xu, *The Manchurian Question*, Beijing 1931, s. 52. Jak łatwo sprawdzić odnosić się to mogło do obszaru Mandżurii, północnych Chin, a także prowincji Fujian.

⁴² M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 267.

⁴³ W 1927 roku przywódca GMD Czang Kaj-szek zerwał wspólny front z komunistami. Duża część członków Komunistycznej Partii Chin (KPCh) została zabita, jednak wielu uratowało się ucieczką do baz w głębi kraju.

Jednym z głównych osiągnięć wspólnego frontu była tzw. ekspedycja północna, mająca na celu podporządkowanie władzom centralnym lokalnych watażków (często wspieranych przez obce mocarstwa). Ekspedycja zakończyła się sukcesem. Pekin został zdobyty w 1928 roku, zaś w Mandżurii po japońskim warlordzie Zhang Zuo Lianie władzę przejął jego syn – Zhang Xue Liang, który uznał zwierzchnictwo Czang Kaj-szeka. Warto jednak wspomnieć, że w czasie ekspedycji dwukrotnie doszło do interwencji cesarskiej armii w obronie japońskich rezydentów prowincji Shandong (1927–1928)⁴⁴.

Ostatecznie jednak Kraj Kwitnącej Wiśni uznał oficjalnie rząd stworzony przez Partię Narodową w 1929 roku, ale nie zamierzał zgodzić się na zniesienie zasady eksterytorialności, którą cieszyli się jego obywatele na terenie Państwa Środka, ani też oddawać z powrotem swoich koncesji w Mandżurii.

Chińczykom udało się doprowadzić do anulowania narzuconego im z zagranicy systemu kontroli celnej i odzyskać część zagranicznych koncesji (głównie brytyjskich)⁴⁵. Nie udało im się jednak znieść zasady eksterytorialności cudzoziemców na terenie Państwa Środka⁴⁶.

Apetyty Cesarstwa stawały się coraz większe. 18 września 1931 roku Japończycy zaaranżowali zamach na własną kolej południowomandżurską, a następnie wkroczyli na teren chińskiego północnego wschodu pod pretekstem ochrony cesarskiej koncesji. O zamach oskarżyli tamtejszego administratora GMD, wspomnianego już Zhang Xue Lianga i jego żołnierzy.

Zhang musiał się wycofać. 23 grudnia opuścił wraz ze swą armią miasto Jinzhou – ostatni bastion antyjapońskiej obrony⁴⁷. Cesarstwo ustanowiło na terenie Mandżurii marionetkowe państwo – Manzhouguo, zapewniając sobie ponownie pełnię kontroli nad tym terenem, które straciło po dojściu tam do władzy syna Zhang Zuo Liana.

Chińczycy zareagowali na wydarzenia na Północnym Wschodzie kolejnym skutecznym bojkotem japońskiego handlu i towarów. W odpowiedzi na to Japończycy wysłali do Szanghaju swoje okręty wojenne, które zbombardowały go w styczniu 1932 roku. Napotkali tam jednak chiński opór. Wreszcie 5 maja doszło do zawieszenia broni.

Oderwanie Mandżurii od Chin i uczynienie go satelickim krajem nie zaspokoilo bynajmniej wybujałych ambicji Cesarstwa. Kolejnym celem stały

⁴⁴ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 314, 318, 320.

⁴⁵ W 1930 roku negocjacje chińskiego rządu dotyczące odzyskania autonomii taryfowej zakończyły się sukcesem. Porozumienie weszło w życie w 1933 roku (M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 314, 412).

⁴⁶ Uda się to dopiero w 1943 roku (zob. *ibidem*).

⁴⁷ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 338.

się Chiny północne. W lutym 1933 roku Japończycy rozpoczęli ofensywę na sąsiadującą z Mandzurią prowincję Rehe (którą zdobyli) oraz na inne tereny północne. 31 maja na mocy porozumienia z chińskim rządem wycofali się za Wielki Mur. W ich rękach pozostał jednak Rehe (i oczywiście – Mandzuria).

Rok później powstała tzw. deklaracja 17 kwietnia 1934 roku, w której Japonia przeciwstawiła się każdej formie zagranicznej pomocy dla Chin (oczywiście oprócz własnej)⁴⁸. W listopadzie następnego roku zainicjowała powstanie w Tongxian (prowincja Hebei) antykomunistycznego, autonomicznego komitetu, który zadeklarował niezależność od chińskiego rządu. Parę dni później japońskie wojska zajęły stacje kolejowe w Tianjinie i Fengtian (koło Pekinu)⁴⁹.

W grudniu 1935 roku z japońskich samolotów zrzucano nad Beipingiem ulotki zachęcające do separatyzmu. Odpowiedzią na to były m.in. wielkie antyjapońskie demonstracje w tym mieście⁵⁰. Doszło do bezpośrednich walk między wojskami Republiki i Cesarstwa – w sierpniu 1936 roku w prowincji Hebei, a we wrześniu w Fengtai. Kraj ogarnęły antyjapońskie zamieszki⁵¹.

Sytuacja była napięta do tego stopnia, że na wiosnę 1937 roku powstał drugi „wspólny front” KPCh i GMD przeciwko Japonii. 7 lipca 1937 roku po incydencie na moście Marco Polo pod Pekinem doszło do regularnej wojny japońsko-chińskiej.

2.2. Koncesja w Mandzurii

Mandzurią był nazywany obszar leżących na północnym wschodzie Chin obecnych prowincji Liaoning, Jilin i Heilongjiang⁵². Tereny te były historycznie zamieszkałe przez Mandżurów – niechińską narodowość Azji Północno-Wschodniej, która podbiła Państwo Środka w 1644 roku i ustanowiła swoją dynastię (Qing), rządzącą tam aż do 1911 roku (do powstania Republiki Chińskiej). Mandzuria jest ważnym strategicznie miejscem. Są tutaj ważne połączenia kolejowe i tu krzyżują się interesy krajów Azji Wschodniej: Rosji, Chin, Japonii i Korei. Chiński Północny Wschód posiada także duże złoża bogactw naturalnych, jak: węgiel, ropa naftowa, ruda żelaza i miedź.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 348.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 356.

⁵⁰ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 356.

⁵¹ Po jednej z nich i zabiciu japońskiego kupca w Beihai w prowincji Guangdong Japonia wysłała tam 9 września swoje statki wojenne (*ibidem*, s. 360).

⁵² Obecnie dla tego regionu używa się w Państwie Środka określenia *dong bei* (północny wschód).

Nic dziwnego, że wraz ze stopniowym upadkiem Cesarstwa Chin i dynastii Qing (na przełomie XIX i XX wieku) Mandżuria stała się polem walki o wpływy między Rosją a Japonią. Od 1905 roku (daty zwycięskiej wojny z Rosją) Japonia coraz bardziej rozszerzała tam swe wpływy. *Dongbei* miał dla nich znaczenie nie tylko symboliczne – jako miejsce wygranych bitew, które zapewniły Cesarstwu mocarstwową pozycję, ale był także obszarem występowania złóż mineralnych, których Japonia prawie wcale nie posiadała na własnym terytorium, a od importu których stawała się coraz bardziej uzależniona w dobie industrializacji.

Po wygranej wojnie z Rosją w 1905 roku Japonia otrzymała (na podstawie traktatu z Portsmouth) rosyjskie prawa do dzierżawy Portu Artur i półwyspu Liaodong w południowej Mandżurii oraz linii kolejowej na odcinku Dalian–Changchun⁵³. Jednocześnie jednak Cesarstwo poświadczyło terytorialną integralność Chin (z jej prawem do posiadania Mandżurii). Traktat chińsko-japoński z grudnia tego samego roku potwierdzał zapisy traktatu z Portsmouth⁵⁴.

W 1906 roku Japończycy stworzyli spółkę Kolei Południowo-Mandżurskiej, która stopniowo przekształcała tereny dzierżawione wokół linii Dalian–Changchun w kompleks wojskowo-przemysłowy⁵⁵. Spółka kontrolowała duże części miast, np. Shenyangu i Changchun, a także kopalnie złóż (jak kopalnia węgla w Fushunie). Nadzorowała policję, podatki i edukację na dzierżawionych terenach. Cały obszar był chroniony przez Armię Kwantuńską podległą japońskiemu Naczelnemu Sztabowi⁵⁶.

Apetyty Cesarstwa Japonii były jednak większe i nie ograniczały się bynajmniej do mandżurskiej dzierżawy i do 1923 roku, kiedy należało ją zwrócić Chinom. W sierpniu 1914 roku Cesarstwo zażądało przekazania jej, dzierżawionych przez Niemcy obszarów w prowincji Shandong (m.in. zatoki Jiaozhou). Wobec braku odpowiedzi strony niemieckiej wypowiedziała im wojnę i zajęła te tereny⁵⁷.

Rok później 18 stycznia 1915 roku Japonia złożyła Chinom notę zawierającą 21 żądań wobec młodej Republiki Chińskiej. Były one podzielone na 5 grup. Grupa pierwsza mówiła o respektowaniu przez Chiny japońskich koncesji w Shandongu (należących poprzednio do Niemiec). Grupa druga

⁵³ Dzierżawa ta miała trwać do 1923 roku (C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 188).

⁵⁴ *Ibidem*, s. 216.

⁵⁵ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 533.

⁵⁶ M. B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 372.

⁵⁷ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 250.

poświęcona była przedłużeniu terminu mandzurskiej dzierżawy. Trzecia – mówiła o utworzeniu towarzystwa japońsko-chińskiego, które zajęłoby się eksploatacją pokładów węgla w dolinie rzeki Jangcy. Następny blok zawierał żądania ograniczenia przyznawania nowych koncesji krajom zachodnim na chińskim wybrzeżu morskim. Grupa piąta – najbardziej obraźliwa dla Chińczyków, zakładała, że rząd chiński będzie musiał zatrudniać w swej administracji, wojsku i przedsiębiorstwach specjalnie „wydelegowanych” doradców z Japonii. Ponadto przemysł zbrojeniowy miał być wspólnie rozwijany przez Chiny ze swym zamorskim sąsiadem. U niego też miała być kupowana większość uzbrojenia⁵⁸.

Więść o japońskich żądaniach przedostała się do prasy. Publikacja ich treści wywołała zrozumiałe oburzenie Chińczyków. 10 marca odbyła się w Szanghaju wielka antyjapońska demonstracja. Przyjęto na niej rezolucję o bojkocie japońskich produktów⁵⁹.

Kraj Kwitnącej Wiśni początkowo nie przyznawał się do swego autorstwa owych żądań. Potem oficjalnie podał ich nową wersję, z której „znikła” grupa piąta⁶⁰. Ostatecznie Japończycy wysłali je 7 maja jako ultimatum, które zostało przyjęte przez rząd chiński 2 dni później. Dzień ten (9 maja 1915 roku) został potem nazwany przez większość Chińczyków „dniem narodowej hańby”⁶¹.

25 maja podpisano traktat między oboma krajami, który przedłużał japońską dzierżawę Portu Arthur do 1997 roku, kolei południowomandzurskiej do 2002 roku, zaś linii Dandong–Mukden (Shenyang) do 2007 roku⁶².

Samo „21 żądań”, jak i późniejsze przyjęcie większości z nich przez rząd Yuan Shikaia, były bezpośrednią przyczyną wzrostu nastrojów nacjonalistycznych i antyjapońskich wśród Chińczyków⁶³. Większość chińskich studentów i rewolucjonistów przebywających w Japonii wróciła do domu.

⁵⁸ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 213–214. Prócz tego Cesarstwo miało decydować o koncesjach i rozwoju gospodarczym prowincji Fujian, leżącej niedaleko Tajwanu (*ibidem*).

⁵⁹ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 265.

⁶⁰ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 572

⁶¹ Data ta jest także symbolicznym końcem ery ich fascynacji Japonią i początkiem nowoczesnego chińskiego nacjonalizmu (J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 246).

⁶² S. Xu, *The Manchurian...*, *op. cit.*, s. 49.

⁶³ Doszło do wielu incydentów, m.in. starcia Chińczyków w Hankou z japońskimi rezydentami i splądrowania ich sklepów (13 maja 1915 roku), starcia japońskich rezydentów z chińską policją w Jinanie (parę miesięcy później), potyczki wojsk chińskich z japońskimi w Liaoyang (13 sierpnia 1916 roku). Patrz: C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 260.

Warto wspomnieć, że Japończycy początkowo zachęcali Yuana do restauracji monarchii w Chinach i mianowania się cesarzem. To prawdopodobnie przyczyniło się do przyjęcia przez niego ultimatum⁶⁴. Później jednak zorientowali się, że dni Yuana są policzone – opór społeczny przeciwko niemu był zbyt wielki. Dlatego postanowili porozumieć się z przyszłymi zwycięzcami. Wkrótce wybuchło powstanie zwane „trzecią rewolucją”, w czasie którego powstańcy opanowali południe Chin⁶⁵. Yuan odwołał swój pomysł restauracji monarchii, a niedługo potem zmarł.

„21 żądań” Japonii i spełnienie większości z nich stanowiło także bodziec dla rozwoju tzw. Ruchu Nowej Kultury. Ruch ten stawiał za swój główny cel modernizację Chin – odrzucenie wszystkiego tego, co hamuje i promocję tego, co może przyspieszyć ich rozwój. Do pierwszej tej grupy zaliczono klasyczny język chiński. Był on dosyć skostniałym tworem, posługującym się słownictwem oraz zapisem powstałym jeszcze w 200 roku p.n.e. Większość Chińczyków nie знаła wielu znaków i pojęć dostępnych tylko wąskiej warstwie społeczeństwa. Dlatego ten język był jednym z narzędzi, dzięki którym klasy wyższe utrzymywały swoją dominację w Państwie Środka.

Zaproponowano zastąpienie go tzw. *baihua* – językiem potocznym wraz z jego pisaną wersją. Użycie *baihua* rozszerzyło się na cały kraj, a monopol tekstów klasycznych został przełamany⁶⁶. Język potoczny został wprowadzony do ogólnego szkolnictwa, a to przyczyniło się do rozkwitu chińskiej literatury i dziennikarstwa. Na czele tego ruchu stanął Hu Shi – student uniwersytetów w Cornell i Columbia. Nastąpił rozwój nauk ścisłych, a w badaniach historycznych i literackich zaczęto używać naukowych metod.

Zbliżał się koniec I wojny światowej. Chiny, które przystąpiły do niej po stronie Aliantów, oczekiwały korzystnych dla siebie rozstrzygnięć na konferencji pokojowej w Wersalu pod Paryżem na wiosnę 1919 roku. Zamiast tego przyszło rozczarowanie. 30 kwietnia zdecydowano o pozostawieniu w japońskich rękach niedawno przejętej od Niemiec koncesji w Shandongu i nieco wcześniej od Rosji – koncesji w Mandżurii.

Wpływ na taką decyzję mocarstw miała z pewnością gra dyplomatyczna Cesarstwa, polegająca m.in. na ujawnieniu korzystnych dla Japonii tajnych układów zawartych z Anglią, Francją w sprawie Shandongu, jak również tajnych porozumień z rządzącym wówczas w Chinach reżymem Tuana, dotyczących Shandongu i Mandżurii⁶⁷.

⁶⁴ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 572–574.

⁶⁵ Otrzymywali oni japońską pomoc (*ibidem*, s. 575).

⁶⁶ Patrz: J.K. Fairbank, *The United States...*, *op. cit.*, s. 232.

⁶⁷ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 588.

Chińczycy, oburzeni decyzją mocarstw, wyszli na ulice 4 maja 1919 roku. Zrobili to dokładnie w czwartą rocznicę wspomnianego wcześniej „dnia hańby narodowej”. W Pekinie demonstrowało ponad 3 tysiące studentów. Spalili oni dom projapońskiego ministra komunikacji Cao Rulina, pobili chińskiego ministra w Japonii Zhang Zongxianga. Trzy dni później podobna demonstracja odbyła się w Szanghaju. Kolejne miały miejsce w Tianjinie, Xiamen, Nanjingu, Guangzhou i Wuhanie. Wystąpienia przekroczyły granice Chin: 7 maja doszło do walk w Tokio pomiędzy pozostającymi tam jeszcze chińskimi studentami a japońską policją.

Na fali społecznego wzburzenia dwóch, wymienionych wcześniej ministrów, zostało zdymisjonowanych, a premier zrezygnował ze swej funkcji w czerwcu. Nie uspokoiło to jednak społecznego wrzenia. W lipcu doszło do walk między wojskiem chińskim a japońskim w Changchun⁶⁸.

16 listopada japońscy rezydenci kupcy ciężko pobili w Fuzhou studentów zachęcających do bojkotu ich towarów. Interweniowała chińska policja. W odpowiedzi na to Japonia wysłała tam swoje statki wojenne 25 listopada. 30 grudnia japońskie statki odplynęły, zaś duży wpływ na tę decyzję miała kolejna demonstracja w Pekinie z początku tegoż miesiąca⁶⁹. Warto zaznaczyć, że decyzja mocarstw w Wersalu spowodowała także w Chinach, trwający niemal rok, skuteczny bojkot japońskich towarów. Przyniosło to Cesarstwu duże straty⁷⁰.

Wydarzenia te były inspiracją powstania ruchu społecznego (nazwanego później Ruchem 4 maja). Na jego czele stanęli intelektualiści – studenci, pisarze, twórcy. Większość z nich otrzymała wykształcenie w Japonii. Jednym z nich był np. znany pisarz Lu Xun. Przywódcy Ruchu 4 maja propagowali chińskie „oświecenie”. Negowali tradycyjny konfucjański system wartości. Potępiali przesadną rolę więzów rodzinnych w chińskiej kulturze, propagowali indywidualizm⁷¹. Z Ruchu 4 maja wyłonili się chińscy komuniści⁷². Wielu badaczy uważa Ruch 4 maja za konieczny wstęp do zakończonej sukcesem narodowej rewolucji z lat 1925–1928⁷³.

W trakcie konferencji w Waszyngtonie (1921–1922) Chiny odzyskały swoje terytoria w Shandongu. Jednak japoński stan posiadania w Mandżurii

⁶⁸ Na mocy jednego z punktów „21 żądań” administracja linii kolejowej Jilin–Changchun przeszła grudniu 1915 roku w japońskie ręce.

⁶⁹ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 270–275.

⁷⁰ J.K. Fairbank, *The United States...*, *op. cit.*, s. 248.

⁷¹ J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 248–249.

⁷² Piszę o nich w osobnym podrozdziale.

⁷³ J.K. Fairbank, *The United States...*, *op. cit.*, s. 230–231.

pozostał nienaruszony. W 1923 roku rząd chiński zaproponował Cesarstwu negocjacje na temat daty zwrotu koncesji mandzurskiej, lecz Kraj Kwitnącej Wiśni nie był takimi rozmowami zainteresowany⁷⁴.

2.3. Chińscy militaryści (warlordowie)

We wczesnej historii Chin po upadku dynastii następował zwykle okres walk o władzę pomiędzy lokalnymi wojskowymi watażkami. W końcu jednak któryś z nich był w stanie pokonać swych rywali i ustanowić nową dynastię.

Chiny były postrzegane przez większość Japończyków jako państwo tradycyjne, z wielką kulturą, niezmienną od wielu wieków. Wydarzenia po upadku dynastii Qing były oceniane przez nich jako degeneracja i stopniowe umieranie owej starej, klasycznej kultury⁷⁵.

Na tym tle chińscy warlordowie jawili się im jako tradycyjna chińska szlachta. Wielu z nich miało w swych sztabach japońskich doradców, którzy wysyłali do Tokio raporty opisujące sytuację w Państwie Środka. Wielu otrzymało edukację w Państwie Kwitnącej Wiśni. Również rządząca po upadku Yuan Shikaia wojskowa klika Anfu i jej rząd pod przewodnictwem Duana Qirui byli ściśle powiązani z Japonią⁷⁶.

Ważnym narzędziem uzależnienia Chin od Japonii były tzw. pożyczki Nishihary. Pierwsza z nich została udzielona we wrześniu 1917 roku i opiewała na kwotę 20 mln jenów, ostatnia – rok później⁷⁷. Ogółem wartość wszystkich pożyczek jest szacowana na sumę 150 mln jenów⁷⁸. W podziękowaniu za samo udzielenie ich rząd Duana oddał Japonii wiele zasobów surowcowych i przedsiębiorstw na terenie Chin (głównie w Mandżurii)⁷⁹.

We wrześniu 1918 roku Cesarstwo zawarło z kliką Anfu tajne porozumienie, na mocy którego przejęło niemieckie uprawnienia do koncesji w prowincji Shandong. Porozumienie to zostało odtajnione przez Japonię w czasie

⁷⁴ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 290.

⁷⁵ Z kolei Japończycy uważali Ruch 4 maja w Chinach oraz ówczesny koreański ruch niepodległościowy jako inspirowane przez bolszewicką Rosję (M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 363).

⁷⁶ Konkurująca z nią klika Zhili korzystała początkowo z pomocy brytyjskiej. Obie te grupy były wcześniej częścią kliki Yuan Shikaia, ale później popadły w konflikt (W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 584–585).

⁷⁷ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 264.

⁷⁸ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 221.

⁷⁹ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 585.

konferencji paryskiej, a to niewątpliwie zaważyło na jej przebieg i postanowienia w odniesieniu do Chin. Wszystko to było powodem studenckich wystąpień i Ruchu 4 maja w 1919 roku w Republice Chińskiej.

W lipcu 1920 roku władzę w Pekinie przejęła frakcja Zhili, mająca wówczas poparcie mandżurskiego watażki Zhang Zuolina. Warto poświęcić tej postaci parę słów. Zhang był przywódcą lokalnego zbrojnego gangu w Mandżurii. W 1905 roku w czasie wojny z Rosją został uwięziony przez Japończyków. Uniknął jednak śmierci dzięki Giichemu Tanace – wysokiemu oficerowi (i późniejszemu premierowi) Cesarstwa, który przekonał swych rodaków, że ten lokalny rozbójnik może być dla nich przydatny⁸⁰.

Korzystając z cichego poparcia Kraju Wschodzącego Słońca, udało mu się opanować południowomandżurską prowincję Liaoning do 1916 roku, a 2 lata później – także całą Mandżurię⁸¹.

Okolo 1921 roku Japonia zdecydowała, aby z pomocą Zhanga i jego ludzi uchronić Północny Wschód (*Dongbei*) przed sowiecką infiltracją i propagandą⁸². Dlatego też, gdy przegrał on wojnę o władzę nad Pekinem z kliką Chichli w 1922 roku, mógł spokojnie wycofać się do Mandżurii, gdzie mieszkali liczni japońscy rezydenci i stacjonowała Armia Kwantuńska.

We wrześniu 1924 roku wybuchła druga wojna między kliką Zhili a wojskami Zhanga (tzw. armią Fengtian). Znowu Zhili była bliska zwycięstwa, ale sytuację zmienił wewnętrzny przewrót w jej łonie dokonany przez Feng Yuxianga. Zaakceptował on pomoc japońską i później sprzymierzony z Zhangiem zdobył Pekin. Niedługo potem pomógł ostatniemu chińskiemu cesarzowi Pu Yi opuścić Zakazane Miasto i przedostać się do japońskiej strefy dyplomatycznej w Tianjinie⁸³.

W 1925 roku doszło do konfliktu między Fengiem a watażką z *Dongbei*. Wydawało się, że Feng wyjdzie z niego zwycięsko, tym bardziej że wśród oddziałów Zhanga doszło do rewolty. Wywołał ją Guo Sunling, który sprzeciwiał się zbyt daleko posuniętemu podporządkowaniu Armii Fengtian Japończykom. Odnosił kolejne zwycięstwa nad rywalem, zbliżając się do Shenyangu. Jednak, gdy był już blisko, interweniowało wojsko japońskie w obronie Zhanga⁸⁴. Guo został pokonany, zaś najbardziej projapoński watażka – ocalony przez swych mocodawców.

⁸⁰ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 373.

⁸¹ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 580.

⁸² M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 373.

⁸³ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 604.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 612.

Zhang mógł się skoncentrować na walce z Fengiem. Nawiązał przeciwko niemu sojusz z uprzednio wrogią sobie kliką Zhili. Feng znalazł się „pod ścianą”. Musiał walczyć z dwiema silnymi armiami korzystającymi z japońskiego poparcia. Dlatego też uciekł do prowincji Gansu na zachodzie kraju, a w 1926 roku przyjął pomoc od Rosji Radzieckiej⁸⁵. Zhang mógł teraz samodzielnie rządzić w Pekinie.

Tymczasem od 1926 roku trwała tzw. ekspedycja północna prowadzona przez GMD w sojuszu z komunistami. Jej celem było obalenie władzy militarystów w różnych regionach Chin i doprowadzenie do zjednoczenia kraju. To z kolei miało położyć kres wpływom obcych państw w Państwie Środka⁸⁶.

Mimo różnych przeszkód ekspedycja rozwijała się pomyślnie. Miała poparcie Rosji Radzieckiej oraz nieprzychylnie stanowisko Japonii. Armia Narodowo-Rewolucyjna (ANR) szła na północ, bijąc kolejnych watażków.

W czerwcu 1927 roku zostało wysłane wojsko japońskie z Mandżurii do Shandongu, by chronić przed skutkami ekspedycji mieszkających tam Japończyków. Doszło do walk z wojskami chińskimi. W kwietniu 1928 roku nastąpiła kolejna japońska interwencja w Shandongu, zaś 3 maja wybuchły ponowne walki z Chińczykami w stolicy prowincji – Jinanie. Wojska Cesarstwa zażądały, by ANR wycofała się z okolic Jinanu i linii kolejowej Jinan–Qingdao. 9 maja zbombardowały stolicę prowincji, a 2 dni później doprowadziły do odwrotu wojsk chińskich ze wspomnianych terenów. Niedługo potem wprowadziły na tym obszarze stan wojenny⁸⁷. Japońska interwencja była bardzo korzystna dla władającego Pekinem Zhang Zuolina, gdyż wzmocniała jego pozycję w obliczu nadciągających wojsk chińskich (dodatkowo sprzymierzonych z wojskami Feng Yuxiana i Yan Xishana z prowincji Shanxi).

Armia Kwantuńska naciskała na watażkę, aby natychmiast wycofał się z Pekinu do Mandżurii. Nie chcieli, żeby wojska chińskie wkroczyły na tereny *Dongbei*. Zhang opornie zaczął się ewakuować. Czynił to jednak dosyć wolno i prawdopodobnie dlatego 4 czerwca 1928 roku pociąg, którym jechał do Shenyangu, wyleciał w powietrze. Dzieła tego dokonała stacjonująca w Mandżurii armia japońska z inspiracji tokijskich kręgów wojskowych⁸⁸.

⁸⁵ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 274.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 613.

⁸⁷ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 318–320. Zatarg ten zakończył się 28 marca 1929 roku obustronnym porozumieniem, na mocy którego Chińczycy zobowiązali się strzec życia i mienia tamtejszych japońskich rezydentów, zaś Armia Kwantuńska wycofała swe wojska 2 miesiące później (*ibidem*, s. 326).

⁸⁸ *Ibidem*, s. 320; M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 375.

Ich plan polegał na tym, aby odpowiedzialnością za ten czyn obarczyć GMD i mieć pretekst do bezpośredniej interwencji w północnych Chinach i Mandżurii. Jednak plan niezupełnie się powiódł. Cywilne władze w Tokio nie były jeszcze skore do następnej interwencji, zaś władzę po zabitym watażce przejął jego syn – Zhang Xueliang, który dowiedział się o prawdziwych zleceniodawcach i sprawcach śmierci swego ojca. W grudniu 1928 roku przystał on do ANR i został administratorem GMD w Mandżurii⁸⁹. Tam też zaczęły się tworzyć i rozwijać komórki tej partii. Ekspedycja północna zakończyła się relatywnym sukcesem Państwa Środka.

Plany Japonii związane z chińskimi militarystami skończyły się klęską. Cesarstwo musiało zastosować inne środki, by zagwarantować sobie większy wpływ na sytuację w Mandżurii i północnych Chinach. Uczyniło to kilka lat później.

2.4. Utworzenie Manzhouguo oraz inspirowanie separatyzmu w północnych Chinach

W opublikowanym w 1927 roku memoriale Giichi Tanaka napisał, że: *aby podbić Chiny trzeba podbić najpierw Mandżurię i Mongolię, zaś aby podbić świat trzeba podbić Chiny*⁹⁰. Dewiza ta przyświecała wielu Japończykom pragnącym oderwania prowincji północno-wschodnich od Państwa Środka. Szczególnie podatni na nią byli wojskowi z Armii Kwantuńskiej, stacjonujący na terenie japońskiej koncesji w Mandżurii.

Jak już wspominałem, w czerwcu 1928 roku dokonali udanego zamachu na pociąg, którym podróżował watażka Zhang Zuolin, aby później oskarżyć o to GMD i mieć pretekst do interwencji i zajęcia Północnego Wschodu⁹¹. Jednak realizacja tego planu odniosła wręcz odwrotny skutek. Syn warlorda – Zhang Xueliang dowiedział się o prawdziwych sprawcach śmierci swego ojca i wkrótce po objęciu władzy został administratorem Mandżurii z ramienia rządu w Nanjingiu.

Zarządzając *Dongbei* młody Zhang starał się zachować dużą samodzielność (ale jednocześnie uniknąć otwartej konfrontacji z Japonią). Budował połączenia kolejowe konkurencyjne dla cesarskiej kolei południowomandżur-

⁸⁹ Która została dodatkowo powiększona o prowincję Jehol (M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 376).

⁹⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), MSZ, 20.08.1937 rok, nr B17979, j. 1778, s. 50.

⁹¹ P. Duus, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin Company, USA 1976, s. 203.

skiej. Rozbudował port w Huludao, pragnąc stworzyć alternatywę dla Dalianu – rządzonego przez Cesarstwo⁹².

Takie działania nie podobały się wielu Japończykom, którzy zintensyfikowali swe wysiłki na rzecz oderwania tej prowincji od Chin. Ich nieoficjalnym przywódcą był Ishiwara Kanji – oficer sztabu Armii Kwantuńskiej w Mandżurii. Widział on ówczesną sytuację międzynarodową jako pole nieuniknionego starcia między Japonią (samozwańczego lidera Azji) a USA. W czasie tej konfrontacji Mandżuria i Mongolia powinny, według niego, być źródłami surowców naturalnych dla Cesarstwa (które to nie miało ich zbyt wiele)⁹³.

Dlatego oficerowie Armii Kwantuńskiej zorganizowali i wspomagali Mandżurską Ligę Młodzieży, grupującą tamtejszych młodych Japończyków. Członkowie Ligi głośno uskarżali się na rzekomą dyskryminację, jakiej doświadczała ze strony Chińczyków. Narzekali na nieudolne rządy militarystów (z ramienia GMD). Latem 1931 roku odwiedzili główne miasta w Japonii, prezentując tam taki właśnie obraz sytuacji w prowincji⁹⁴. Jednocześnie japońskie służby specjalne sprowokowały antykoreańskie zamieszki w Mandżurii w czerwcu tegoż roku⁹⁵. Pociągnęło to za sobą antychińskie rozruchy na półwyspie koreańskim, w wyniku których zginęło ponad 100 Chińczyków⁹⁶.

18 września 1931 roku Armia Kwantuńska wysadziła część torów kolei południowomandżurskiej na odcinku na północ od Shenyangu. Czyn ten stał się pretekstem do oskarżeń pod adresem Zhang Xuelianga i japońskiego ataku na Północny Wschód. Wypadki potoczyły się szybko. Tego samego dnia Japończycy zajęli Shenyang. Trzy dni później zdobyli Jilin, a w następnych tygodniach – kolejne miasta. 2 stycznia 1932 roku zdobyli ostatnią chińską pozycję w Mandżurii – miasto Jinzhou.

Armia Zhanga nie stawiała większego oporu (tym bardziej że armia Cesarstwa otrzymała posiłki z okupowanej Korei). W czasie całej operacji chińscy urzędnicy w Mandżurii byli zmuszani do ogłaszania swej niezależności od Chin i rządu w Nanjingu⁹⁷. Chińczycy zwrócili się o pomoc do Ligi Narodów, ale ona jedynie zasugerowała obu stronom międzynarodowe konsultacje z udziałem mocarstw zachodnich.

⁹² AAN, MSZ, 22.09.1931 rok, nr B17976, j. 1775, s. 23.

⁹³ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 378.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 378–379.

⁹⁵ W 1931 roku było tam około 2 mln Koreańczyków. W większości byli obywatelami japońskimi i osadnikami (AAN, MSZ, 13 i 22.09.1931 rok, nr B17976, j. 1775, s. 13, 23).

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 144–145.

Rozwój sytuacji w *Dongbei* nie przeszedł bez echa w innych częściach Chin. 26 września doszło w Szanghaju do wielkiej antyjapońskiej demonstracji⁹⁸. Nastroje były tak gorące, że 3 października Cesarstwo wysłało 4 torpedowce dla ochrony swych rezydentów w Szanghaju i delcie rzeki Jangcy. Kilkanaście dni później Chińczycy sięgnęli po sprawdzoną broń w walce z Cesarstwem – bojkot ekonomiczny.

Japończycy, mimo wstępnych zaleceń Ligi Narodów, nie chcieli wycofać swoich wojsk z Mandżurii. Upierali się przy rozmowach dwustronnych z Chinami, bez udziału państw zachodnich (co Państwo Środka cały czas odrzucało). By zastraszyć całe chińskie społeczeństwo 28 stycznia 1932 roku Japonia zaatakowała Szanghaj. Tam jednak napotkała silny opór⁹⁹. Parę miesięcy później zawarto rozejm.

6 maja została ogłoszona niepodległość Manzhouguo (Państwa Mandżurów). Ten akt był kompromisem między japońskimi sferami wojskowymi, pragnącymi bezpośredniego przyłączenia jej do Japonii, a cywilnymi – sprzeciwiającymi się temu. Nowe państwo formalnie było niepodległe, lecz faktycznie było w pełni kontrolowane przez japońską armię i doradców. Na czele Manzhouguo stanął Pu Yi – ostatni chiński cesarz, który ostatnie kilka lat spędził na terenie japońskiej misji dyplomatycznej w Tianjinie¹⁰⁰.

Dla Chińczyków utrata Mandżurii oznaczała wiele problemów gospodarczych, m.in. zmniejszenie o 15% wpływów z dochodów celnych. Granica z Chinami stała się strefą, przez które przepływały japońskie towary bez odprawy celnej. Chiński eksport przeżył duży spadek. W 1936 roku jego wielkość wynosiła zaledwie 33% poziomu sprzed 8 lat. Wartość inwestycji zagranicznych w Manzhouguo była w tym samym roku ponad czterokrotnie większa niż w Chinach¹⁰¹.

Dla Japonii Mandżuria miała znaczenie ogromne. Japoński eksport do Chin (liczonych łącznie z Mandżurią) wynosił 75,6% w latach 1934–1936, zaś import – 61,2%. Jednak bez Mandżurii liczby te wynosiły odpowiednio: 24% i 38,8%¹⁰². Znaczenie strategiczne było dla Kraju Wschodzącego Słońca równie ważne. Kontrolowanie *Dongbei* ograniczało wpływy ZSRR w Republice

⁹⁸ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 336.

⁹⁹ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 637.

¹⁰⁰ Sprowadzenie go przez Japończyków z Tianjinu do Mandżurii pod koniec 1931 roku stało się przyczyną antyjapońskich rozruchów w tym mieście (M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 380).

¹⁰¹ V. Kozyrjiev, *Gospodarka za rządów Kuomintangu (1927–49)*, [w:] R. Sławiński (red.), *Nowożytna Historia Chin*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2005, s. 228.

¹⁰² Shao Chuan Leng, *Japan and Communist China*, Greenwood Press, USA 1975, s. 39.

Chińskiej i stanowiło dobry przyczółek do podboju północnych Chin przez Cesarstwo.

Używając pretekstu konieczności obrony granic Manzhouguo, Japończycy zaatakowali w lutym 1933 roku prowincję Jehol i zajęli 3 marca jego stolicę Chengde¹⁰³. W maju Cesarstwo podpisało rozejm z Chinami, na mocy którego zostały potwierdzone ich zdobycze terytorialne na północ od Wielkiego Muru Chińskiego. Dodatkowo wokół Pekinu i na północ od niego została ustanowiona strefa zdemilitaryzowana¹⁰⁴.

To jednak było za mało dla Kraju Kwitnącej Wiśni. W czerwcu 1935 roku zawarto tajny układ chińsko-japoński, dotyczący wycofania większości chińskich wojsk oraz struktur GMD z północnej prowincji Hebei¹⁰⁵. Od jesieni Japończycy zaczęli promować autonomię terenów północnych Chin przez zachęcanie wojskowych i urzędników rządu Republiki do tworzenia lokalnych struktur władzy niezależnych od Nanjingu. Efekty nastąpiły niedługo po tym – 23 listopada powstał w Hebei antykomunistyczny, autonomiczny komitet powołany przez Yin Rugenga. Dwa dni później Japończycy zajęli stacje kolejowe w Tianjinie i Fengtian (koło Pekinu). W grudniu zaczęli rozrzucać nad Pekinem ulotki zachęcające do autonomii i separatyzmu. Odpowiedzią na to były wielkie antyjapońskie demonstracje studenckie, które odbyły się 9 i 16 grudnia w Pekinie¹⁰⁶.

W obliczu tej nawałnicy GMD zaproponował Cesarstwu uznanie niepodległości Mandżurii za cenę powrotu północnych Chin pod kontrolę Nanjingu, ale tym razem Japonia nie była zainteresowana rozmowami z Chinami¹⁰⁷. Rok następny (1936) przyniósł kolejne incydenty: lipcowe walki w Hebei pozostających tam jeszcze wojsk chińskich z japońskimi, wrześniowe starcia w Fengtian i wreszcie demonstracje w prowincji Guangdong, których następstwem było wysłanie tam japońskich statków wojennych¹⁰⁸.

W czerwcu 1937 roku generał Hideki Tojo – dowódca Armii Kwantuńskiej zameldował swym przełożonym w Tokio, że Państwo Środka zamierza podpisać traktat z Mongolią Zewnętrzną (formalnie niepodległą, ale faktycznie – kontrolowaną przez ZSRR), mający na celu zatrzymanie japońskiej eks-

¹⁰³ Walczył z nimi m.in. popierany niegdyś przez nich watażka Feng Yu Xing, któremu udało się 12 marca 1934 roku odbić z ich rąk Chahar w Mongolii Wewnętrznej.

¹⁰⁴ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 346.

¹⁰⁵ P. Duus, *The Rise of...*, *op. cit.*, s. 215.

¹⁰⁶ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 356.

¹⁰⁷ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 310.

¹⁰⁸ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 358–360.

pansji w północnych Chinach. Zasugerował on atak prewencyjny przeciwko Republice. Jego sugestia spotkała się z pozytywnym przyjęciem w Tokio¹⁰⁹.

7 lipca 1937 roku po kolejnym incydencie na moście Marco Polo pod Pekinem doszło do faktycznej wojny chińsko-japońskiej.

2.5. Geneza ruchu komunistycznego w Chinach

Na fali Ruchu Nowej Kultury (a później Ruchu 4 Maja) zaczęły być w Chinach coraz bardziej popularne idee komunistyczne. Ważną postacią w początkowej fazie tego ruchu był Chen Duxiu.

Latem 1919 roku został aresztowany za propagowanie „bolszewizmu” w swych artykułach zamieszczanych w pismach „Nowa Młodzież” i „Krytyk Tygodniowy”. Po powrocie z więzienia (w którym siedział 83 dni) był już przekonany marksistą. Zdecydował, aby wyjechać do Szanghaju i tam prowadzić swą działalność¹¹⁰.

Drugą ważną osobą wczesnego komunizmu w Chinach był Li Dazhao – profesor pekińskiego uniwersytetu. Już na jesieni 1918 roku stworzył Marksistowskie Towarzystwo Naukowe, na spotkania którego przychodziło wielu późniejszych chińskich komunistów (wśród nich Mao Zedong)¹¹¹. Li Dazhao był później doradcą wielu radykalnych grup i ugrupowań studenckich. Przybywało ich coraz więcej po 4 maja 1919 roku.

W lipcu 1921 roku odbył się pierwszy założycielski kongres Komunistycznej Partii Chin (KPCh)¹¹². Na początku swej działalności partia ta liczyła niewielu członków (300 w 1922 roku i 432 w roku następnym)¹¹³. Jednak późniejsze okoliczności pomogły komunistom uniknąć marginalizacji we wczesnej fazie.

Otóż jeszcze kilka lat wcześniej przywódca GMD Sun Yatsen rozczarował się postawą Japonii. Nie chodzi tu tylko o słynne „21 żądań”, lecz także

¹⁰⁹ E.P. Hoyt, *Three Military Leaders*, Kodansha International Ltd, Japan 1993, s. 99.

¹¹⁰ J.P. Harrison, *The Long March to Power. A History of the Chinese Communist Party, 1921–72*, Praeger Publishers, New York, Washington 1972, s. 20.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 21. Późniejszy założyciel Chińskiej Republiki Ludowej był wówczas pomocnikiem głównego bibliotekarza podległego Li Dazhao (R. Mister, *Gorzka rewolucja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 55).

¹¹² Znamienne, że nie brali w nim udziału ani Chen Duxiu, ani Li Dazhao (J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 257; J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 32).

¹¹³ Dla porównania GMD miał 50 tys. członków w 1923 roku (J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 262).

o jego prośby o poparcie w czasie rządów chińskich watażków. Japończycy woleli jednak wspierać warlordów (szczególnie po śmierci Yuan Shikaia). Sun stracił też nadzieje, jakie żywił wobec państw zachodnich. Wyniki konferencji paryskiej oraz waszyngtońskiej pokazały, że Chiny nie powinny zbyt na nich polegać.

Dlatego, aby zjednoczyć kraj i pokonać militarystów, postanowił przyjąć pomoc Rosji Radzieckiej i Kominternu. W ramach współpracy wielu członków GMD (w tym Czang Kaj-szek) było wysłanych na szkolenia do Rosji. Sowieci szkolili ich także w Chinach, pomagając organizować lokalne komórki partii i zyskiwać poparcie wśród mas w terenie¹¹⁴. Rosjanie zasugerowali Sunowi (niejako w zamian za ich pomoc) stworzenie z KPCh tzw. zjednoczonego frontu przeciw chińskim warlordom i zagranicznym imperialistom (czyli Anglii i Japonii).

Dzięki wysiłkowi Kominternu, który musiał bardzo przekonywać do tej idei wielu członków GMD i KPCh, stało się to faktem w styczniu 1923 roku¹¹⁵. Powodem takiego działania była chęć przyspieszenia rozwoju partii komunistycznej w Chinach i późniejsze przejęcie przez nich kontroli nad partią narodową (GMD) i całym państwem. Oczywiście miało to nastąpić przy zachowaniu tam interesów ZSRR¹¹⁶.

Tymczasem chińscy komuniści zdobywali wówczas kolejnych sympatyków dosyć wolno. Przełomowym we wczesnym okresie ich działalności był rok 1925. Doszło wtedy do fali strajków w należących do Japończyków fabrykach włókienniczych: w lutym w Szanghaju, w kwietniu – w Qingdao¹¹⁷. 15 maja młody działacz robotniczego związku zawodowego został zabity przez japońskiego nadzorcę w czasie protestu przed japońską fabryką w Szanghaju¹¹⁸.

Wydarzenie to stało się to zarzewiem dalszych wystąpień. 28 maja odbyła się demonstracja w Qingdao (w której zginęło kolejnych 2 robotników). Dwa dni później w dzielnicy międzynarodowej w Szanghaju doszło do wielotysięcz-

¹¹⁴ Na początku 1924 roku Rosjanie udzielili pomocy przy stworzeniu w Chinach wojskowej Akademii Huangpu (Whampoa), szkolącej siły zbrojne partii Suna. Wysyłali tam specjalistów, pieniądze i broń (W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 602; J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 261).

¹¹⁵ Trzy główne wskazania GMD dotyczące współpracy z jesieni 1923 roku: a) sojusz z ZSRR, b) z KPCh, c) z masami przeciw warlordom i imperialistom (w tym przeciw Japonii). Patrz: J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 55.

¹¹⁶ J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 262.

¹¹⁷ Japończycy w znacznym stopniu kontrolowali przemysł włókienniczy w Chinach: w 1913 roku – w 13,6%, zaś w 1925 roku – w 45,3% (J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 62).

¹¹⁸ J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 62; W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 608.

nego wiecu zorganizowanego przeciwko aresztowaniu działaczy studenckich. Policja pod dowództwem brytyjskiego oficera otworzyła ogień do demonstrantów zabijając 10 z nich, a wielu raniąc. Demonstracje rozprzestrzeniały się na kolejne miasta¹¹⁹.

Wydarzenia te, zwane Ruchem 30 maja, łączyły bunt społeczny Chińczyków (przeciwko właścicielom fabryk i podległym im nadzorcom) z buntem narodowym (właścicielami owych fabryk byli w większości Japończycy i Brytyjczycy). Niezadowolenie społeczne potrafiła zagospodarować KPCh – wzrosła liczba jej członków¹²⁰.

Czang Kaj-szek – przywódca GMD nie był z tego zadowolony. Coraz bardziej ciążył mu sojusz jego partii z komunistami i chciał się od niego uwolnić¹²¹. Już w marcu 1926 roku pozbawił stanowisk i aresztował kilku działaczy KPCh zarzucając im przygotowywanie zamachu na jego życie. Po kilku dniach ich uwolnił, lecz już nie przywrócił na zajmowane wcześniej stanowiska¹²². Powodzenie ekspedycji północnej w następnych miesiącach wzmocniło jego pozycję oraz utwierdziło go w słuszności swoich poglądów.

W kwietniu 1927 roku jego oddziały dokonały w Szanghaju rzezi komunistów, którzy wcześniej wyzwolili znaczną część miasta spod władzy warlordów i stacjonujących tam obcych wojsk. W rozgromieniu KPCh przywódca GMD posłużył się „Zielonym Gangiem” – organizacją przestępczą z Szanghaju¹²³.

W grudniu komuniści próbowali kontratakować i dokonać rewolucji w Guangdongzie, ale ponieśli klęskę i musieli się wycofać do górskich ośrodków wiejskich leżących w głębi Chin (głównie w prowincjach Jiangxi i Hunan). Tereny aktywności komunistów zostały zredukowane do małych baz w południowo-wschodnich Chinach. Ich liczebność znacznie spadła¹²⁴. Dlatego komuniści zaczęli od początku odbudowywać swoją bazę społeczną – głównie wśród ludności wiejskiej, niezadowolonej ze złych warunków życia w głębi Chin. Tymczasem w 1928 roku GMD ustanowił swój rząd w kraju,

¹¹⁹ J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 63.

¹²⁰ Na początku 1925 roku było ich tylko 1000, w październiku 6 tys., pod koniec roku 10 tys., a w lipcu 1926 roku 30 tys. (*ibidem*, s. 64).

¹²¹ Według Fairbanka miał on konwencjonalny, sino-japoński i konfucjański światopogląd, którym przesiał w czasie swych wcześniejszych studiów w Tokio (J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 263–264).

¹²² Co ciekawe, ZSRR nakazał KPCh kontynuowanie przymierza z GMD, czując się zagrożony porozumieniem japońsko-brytyjskim (J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 77).

¹²³ W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 621.

¹²⁴ Na początku 1927 roku było ich 57 tys., a pod koniec tegoż roku – 10 tys. (J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 5).

ze stolicą w Nanjingu, który został uznany potem przez wiele państw (także przez Japonię)¹²⁵.

Od listopada 1930 roku Chiang rozpoczął pierwszą ze swych ofensyw przeciwko KPCh i jej wojsku – Armii Czerwonej. Były one nazywane „okrażenie i zniszczenie”. Dwie pierwsze ofensywy komuniści byli w stanie odeprzeć. Trzecia, rozpoczęta latem 1931 roku, miała dla nich niepomyślny przebieg. Wydawało się, że nic nie jest w stanie ich uratować. 18 września 1931 roku Czang Kaj-szek wszedł na pokład statku płynącego z Nanjingu do prowincji Jiangxi, aby osobiście pokierować zniszczeniem resztek bazy Mao Zedonga. Jednakże, dokładnie tego samego dnia o godzinie 22.00 do Mandżurii wkroczyła armia japońska. Gdy dzień później Chiang dopłynął do Jiangxi, Japończycy zajęli już Shenyang. Dlatego też przywódca GMD powrócił do Nanjingu, by zająć się zaistniałą sytuacją, a trzecia ofensywa została czasowo wstrzymana¹²⁶.

W styczniu następnego roku wojska cesarskie zaatakowały Szanghaj. 15 kwietnia KPCh wypowiedziała wojnę Japonii. Było to posunięcie czysto propagandowe, zważywszy na geograficzną odległość dzielącą bazy komunistów od Szanghaju oraz na fakt, że rzeczywistą walkę z Japończykami podjęli oni parę lat później¹²⁷. Jednak niewątpliwie w świadomości społecznej zostało to odnotowane, że KPCh pragnie walczyć z japońską agresją, zaś rządzący GMD chce zwlekać i negocjować. I chyba o to właśnie chodziło.

Czwarta kampania rozpoczęta w czerwcu 1932 roku mogła również zakończyć się ostatecznym zwycięstwem wojsk rządowych. Jednak została odwołana w marcu następnego roku po zajęciu przez Japończyków prowincji Jehol¹²⁸. Partia Narodowa, zdając sobie sprawę z dysproporcji sił, starała się negocjować wycofanie wojsk cesarskich z zajętych później przez nie terenów na północy Chin. Przyniosło to doraźny skutek – na mocy porozumienia z 31 maja 1933 roku wojska japońskie wycofały się za Wielki Mur, zachowując jednak w swoich rękach Jehol (i oczywiście „niepodległą” Mandżurię). Następne-

¹²⁵ Była to „woda na młyn” komunistów, którzy jeszcze przed kwietniem 1927 roku atakowali Czanga, oskarżając go o potajemne negocjacje z Japończykami oraz o niechęć do komunizmu, ZSRR, robotników i chłopów (*ibidem*, s. 90).

¹²⁶ J. Chang, J. Halliday, *Mao*, Wydawnictwo Albatros Andrzej Kuryłowicz, Warszawa 2007, s. 110–111. GMD miał zaproponować wówczas KPCh utworzenie drugiego „wspólnego frontu” przeciw Japonii, lecz komuniści odrzucili tę ofertę. Wykorzystali jednak sytuację, by 7 listopada proklamować na obszarze swoich baz Chińską Republikę Radziecką – samozwańcze państwo ze stolicą w Ruijin (*ibidem*).

¹²⁷ Według J. Chang i J. Hallidaya aktywną wcześniej komunistyczną partyzantką w Manzhougu kierowali bezpośrednio Sowieci, a nie KPCh (*ibidem*, s. 124).

¹²⁸ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 422.

go dnia KPCh odrzuciło treść porozumienia, oskarżając GMD o serwilizm wobec Kraju Kwitnącej Wiśni¹²⁹.

Październik 1933 roku był czasem rozpoczęcia piątej ofensywy sił rządowych przeciw komunistom. KPCh była w odwrocie. Brakowało żywności, a ich terytorium zaczęło się dramatycznie kurczyć. Dlatego postanowili przenieść swe bazy na północ kraju. W latach 1934–1935 miał miejsce tzw. Wielki Marsz, w wyniku którego komuniści ulokowali się w północnej prowincji Shaanxi, a miasto Yanan uczynili swoją stolicą¹³⁰. Nowe agresywne działania Japonii w północnych Chinach i antyjapońskie nastroje w całym państwie przeszkodziły GMD w zahamowaniu Wielkiego Marszu¹³¹.

Rok 1935 przyniósł ciekawy zwrot sytuacji. ZSRR poczuło zagrożenie ze strony Niemiec i Japonii. Bało się jednoczesnego ataku tych krajów na swoje terytorium. Dlatego, z punktu widzenia Rosjan, potrzebna była jakaś siła na Dalekim Wschodzie, która skutecznie absorbowałaby uwagę tego drugiego państwa. Taką siłą nie była ciągle jeszcze KPCh i jej Armia Czerwona.

Dlatego od drugiej połowy 1935 roku padały pod adresem chińskich komunistów sugestie o ponownym utworzeniu z GMD „wspólnego frontu” przeciw Japonii¹³². Sugestie tego typu padały także z innych stron. W listopadzie doszło do strajków w należących do Japończyków fabrykach w Szanghaju i Qingdao. 9 i 16 grudnia odbyły się demonstracje studenckie w Pekinie przeciwko japońskiej polityce w Chinach Północnych i za stworzeniem zjednoczonego frontu przeciw Cesarstwu¹³³.

W lutym 1936 roku komuniści zaatakowali ze swych baz w Shaanxi armię GMD i watażki Yen Xishana. Odnieśli kilka zwycięstw i zdobyli lokalną sławę u ludzi głosząc, że robią to tylko po to, by zmusić Chianga do idei wspólnego

¹²⁹ C. Mackerras, *Modern China...*, *op. cit.*, s. 346.

¹³⁰ „Wielki Marsz” obrósł legendą i był celebrowany w ChRL. Jego trasa liczyła 12,5 tys. km (W. Rodziński, *Historia...*, *op. cit.*, s. 644). Marsz rozpoczęło ok. 100 tys. ludzi, a zakończyło od 4 do 8 tys. – uczestniczył w nim Mao i inni przywódcy, którzy większość trasy byli noszeni w lektykach (J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, *op. cit.*, s. 284).

¹³¹ J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 254. Istnieją też inne interpretacje tego faktu: według nich Czang dopuścił do tego, bo jego jedyny syn był wówczas przetrzymywany w ZSRR (J. Chang, J. Halliday, *Mao*, *op. cit.*, s. 142).

¹³² J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 260–261. Co ciekawe, ZSRR wznowił stosunki z GMD już w grudniu 1932 roku.

¹³³ Na fali antyjapońskich nastrojów wśród studentów i ich niezadowolenia z ugodowej polityki GMD wobec Cesarstwa komuniści byli w stanie stworzyć i kontrolować kilka organizacji studenckich, w tym najsilniejszy w północnych Chinach – Pekijski Studencki Związek Ocalenia Narodowego (J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 262).

frontu i wspólnej walki przeciw Japonii. Dlatego wycofali się ze zdobytych terytoriów, tłumacząc to względami patriotycznymi¹³⁴.

Podpisanie 25 listopada 1936 roku paktu antykominternowskiego przez Niemcy, Włochy i Japonię zwiększyło poczucie zagrożenia ZSRR i utwierdziło je w słuszności idei chińskiego wspólnego frontu przeciw Japonii. Dlatego też KPCh nasiliło swoją propagandę. Trafiła ona nie tylko do studentów i chłopów, lecz także do przywódców wojskowych związanych z rządem w Nanjingu. Jednym z nich był Yen Xishan, który pod koniec 1936 roku zdecydował się przyłączyć do komunistów.

Najciekawsze wydarzenie nastąpiło jednak 4 grudnia 1936 roku. Wtedy to przyleciał do Xianu Czang Kaj-szek, aby nadzorować kolejną, tym razem ostateczną, rozprawę z komunistami. W mieście rządził i miał swoje bazy Zhang Xueliang – były watażka, a potem administrator Mandżurii z ramienia GMD, który uciekł stamtąd ze swym wojskiem po wkroczeniu oddziałów japońskich i utworzeniu Manzhouguo.

Zhang nie dość, że nie chciał zaatakować Armii Czerwonej, to jeszcze próbował nakłonić Czanga do idei wspólnego frontu z komunistami. 12 grudnia przywódca GMD został aresztowany przez ludzi Zhanga. Wkrótce przybyli komunistyczni przywódcy. Większość z nich (w tym Mao Zedong) opowiadało się za zabiciem szefa partii narodowej.

Prawdopodobnie by to nastąpiło, gdyby nie pomoc ze strony ZSRR. Jego przywódca – Józef Stalin widział Czanga w roli przyszłego przywódcy wielkiego antyjapońskiego „zjednoczonego frontu” GMD oraz KPCh i nakazał chińskim komunistom uwolnienie go¹³⁵. Tak się stało – Chiang został uwolniony 25 grudnia. Niedługo potem w kwietniu 1937 roku zawarto porozumienie o wspólnym froncie między partią narodową a komunistami.

Po tym wydarzeniu Japonia mogła już otwarcie usprawiedliwiać swą agresywną politykę wobec Chin chęcią zwalczania międzynarodowego komunizmu. A to z kolei przysparzało KPCh i komunizmowi coraz większą liczbę zwolenników¹³⁶.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 265.

¹³⁵ J.P. Harrison, *The Long March...*, *op. cit.*, s. 269; J. Chang, J. Halliday, *Mao*, *op. cit.*, s. 193–194.

¹³⁶ M.B. Jansen, *Japan and China...*, *op. cit.*, s. 385.

PODSUMOWANIE

Powodzenie modernizacji Japonii w wyniku reform Meiji oraz jej zwycięstwo w wojnie z Rosją wzbudziło pozytywne zainteresowanie i sympatię Chińczyków dla tego kraju. Było to jednak dosyć powierzchowne. Chińczycy mieli przez wieki poczucie misji cywilizowania Japonii (jak i innych krajów). Większość z nich cały czas miała przekonanie o wyższości swej kultury nad japońską, zaś sukcesy Japonii widziała głównie jako efekt sprzyjających warunków zewnętrznych (np. położenie geograficzne) i umiejętności przyswajania przez nią obcych wzorców i modeli.

Japonia, która po reformach Meiji poczuła z kolei misję cywilizowania upadających Chin, poczuła się niedowartościowana i odrażona. W swym podejściu do nich nie potrafiła wykazać się wystarczającą cierpliwością (cechą bardzo cenioną w chińskiej kulturze), a jej polityka wobec Państwa Środka była coraz bardziej agresywna. Głosząc idee jedności kulturowej i rasowej z Chińczykami oraz wspólnego zagrożenia ze strony Zachodu, jednocześnie zaczęła zachowywać się wobec Chin jak jedno z „białych” mocarstw zachodnich. Wysuwając „21 żądań”, Japonia ostatecznie pogrzebała na wiele dziesięcioleci swoje szanse na zdobycie chińskich serc.

„21 żądań” z 1915 roku zostało odebrane przez większość Chińczyków jako „pierwsza otwarta próba zdominowania Chin” przez Japonię¹³⁷. Od tego momentu Japonia przestała być dla większości z nich wzorem do naśladowania. Zaczęli poszukiwać wzorców gdzie indziej. Od końca lat 20. Kraj Kwitnącej Wiśni reprezentował już tylko konserwatyzm i stary porządek. Nowoczesność była kojarzona ze Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim.

USA zawiodły nadzieje wielu Chińczyków, prezentując swą neutralność w obliczu coraz bardziej agresywnych poczynań Japonii w Republice Chińskiej.

Pomoc nadeszła ze strony ZSRR, który od początku wspierał chińskich komunistów, a w latach 1923–1927 i od końca 1935 roku także GMD¹³⁸. Sowieci nie działali z pobudek altruistycznych. Bali się Japonii i nie chcieli, żeby Chiny stały się jej bazą wypadową do ataku na terytorium ZSRR.

¹³⁷ Takich słów użył chiński dyplomata dr Hu Chizai w czasie swojego przemówienia na forum Ligi Narodów w 1937 roku (AAN, MSZ, 20 sierpnia 1937 r., nr B17979, j. 1778, s. 44).

¹³⁸ Polski dyplomata Gwiazdowski cytuje słowa wspomnianego Hu Chizai, który, odnosząc się do bierności Zachodu i Ligi Narodów wobec konfliktu mandzurskiego z 1931 roku, stwierdził, że już niedługo „polityka Chin przeorientuje się całkowicie w kierunku Sowieców” (AAN, MSZ, 12 listopada 1931 r., nr B17974, j. 1773, s. 108).

Dlatego korzystny był dla nich fakt, że Cesarstwo było zajęte działaniami w Chinach i tam napotykało silny opór.

Japończycy z kolei przyczynili się do zaistnienia w Państwie Środka kilku ważnych wydarzeń. Jednym z nich był pierwszy ogólnonarodowy bojkot towarów, który po raz pierwszy dotknął właśnie produkty japońskie po wysunięciu „21 żądań”. Działanie to było później powtarzane przy okazji kolejnych ofensywnych działań Japończyków.

Imperialne poczynania Cesarstwa umocniły chiński nacjonalizm oraz były bezpośrednim bodźcem do powstania ruchów Nowej Kultury i 4 maja, które odegrały tak ważną rolę w przemianie świadomości społeczeństwa. Na fali tego drugiego ruchu wyłoniła się KPCh, która odegrała niebagatelną rolę w historii Chin (i całego świata).

Znamienne jest to, że kolejne antykomunistyczne ofensywy wojsk rządowych były przerywane japońskimi inwazjami na terytoria Chin północno-wschodnich i północnych, co ratowało Armię Czerwoną przed kompletnym rozbitciem. Podtrzymywanie KPCh przy życiu przez niedopuszczanie do jej ostatecznego rozbitcia przez Czang Kaj-szeka było na rękę Japonii (choć może to brzmieć niewiarygodnie). Komuniści, korzystający z pomocy ZSRR, byli dla niej wymarzoną wrogiem. Dzięki ich sojuszowi z GMD Cesarstwo mogło przedstawiać swoje agresywne działania jako walkę z komunizmem, Kominternem i Związkiem Radzieckim. A to dawało im w różnych okresach doraźną i cichą akceptację Zachodu.

Z kolei stawianie tak sprawy przez Japończyków, połączone z ich imperialnymi działaniami, wzmacniało tylko KPCh, zwiększając rzesze jej sympatyków w społeczeństwie chińskim. Szczególnie po rozpoczęciu wojny Japonii z Chinami liczba ich wzrastała wręcz lawinowo.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, dokumenty polskiego MSZ z lat 1928–1945.
- Chang J., Halliday J., *Mao*, Wydawnictwo Albatros Andrzej Kuryłowicz, Warszawa 2007.
- Chi M., *Ts'ao Ju-lin (1876–1966): His Japanese connections*, [w:] A. Iriye (red.), *The Chinese and the Japanese. Essays in Political and Cultural Interactions*, Princeton University Press, New Jersey 1980.
- China and Japan. A search for balance since World War I*, Alvin D. Coox, Hilary Conroy (red.), Clio Books, USA 1978.

- Duus P., *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin Company, USA 1976.
- Fairbank J.K., *Historia Chin. Nowe spojrzenie*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 1996.
- Fairbank J.K., *The United States and China*, Fourth Edition, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts and London, England 1979.
- Feis H., *The China Triangle*, Princeton University Press, New Jersey 1953.
- Harrison J.P., *The Long March to Power. A History of the Chinese Communist Party, 1921–72*, Praeger Publishers, New York, Washington 1972.
- Hoyt E.P., *Three Military Leaders*, Kodansha International Ltd, Japonia 1993.
- Iriye A. (red.), *The Chinese and the Japanese. Essays in Political and Cultural Interactions*, Princeton University Press, New Jersey 1980.
- Jansen M.B., *Japan and China: from War to Peace, 1894–1972*, Princeton University, Rand McNally College Publishing Company, Chicago 1975.
- The Japanese informal empire in China, 1895–1937*, P. Duus, R.H. Myers, M.R. Peattie (red.), Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1989.
- Japan's road to the Pacific War. The China Quagmire*, J.W. Morley (red.), Columbia University Press, New York 1985.
- Kamachi N., *The Chinese in Meiji Japan: Their Interactions with the Japanese before the Sino – Japanese War*, [w:] A. Iriye (red.), *The Chinese and the Japanese. Essays in Political and Cultural Interactions*, Princeton University Press, New Jersey 1980.
- Kang Y.W., *The Need for Reform*, [w:] D.J. Li (red.), *China in Transition: 1517–1911*, Litton Educational Publishing Inc., USA 1969.
- Katsumi U., *The New China Policy: Divide and Collaborate*, [w:] *Japan's road to the Pacific War. The China Quagmire*, J.W. Harley (red.), Columbia University Press, New York 1985.
- Kozyriew V., *Gospodarka za rządów Kuomintangu (1927–49)*, [w:] R. Sławiński (red.), *Nowożytna historia Chin*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2005.
- Leng Shao Ch., *Japan and Communist China*, Greenwood Press Publishers, Westport, Connecticut 1975.
- Li D.J. (red.), *China in Transition: 1517–1911*, Litton Educational Publishing Inc., USA 1969.
- Lobman J., *Chiny poprzez wieki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1962.
- Mackerras C., *Modern China. A Chronology from 1842 to the Present*, Thames and Hudson Ltd, London 1982.
- Pałasz-Rutkowska E., Starecka K., *Japonia*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004.

- Reynolds D.R., *Training Chinese Hands: Toa Dobun Shoin and its precursors...*, [w:] P. Duus, R.H. Myers, M.R. Peattie (red.), *The Japanese informal empire in China, 1895–1937*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1989.
- Roberts J.A.G., *A concise story of China*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1999.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992.
- Xu S., *The Manchurian Question*, Beijing 1931.
- Young E.P., *The Chinese leaders and Japanese Aid in early Republic*, [w:] A. Iriye (red.), *The Chinese and the Japanese. Essays in Political and Cultural Interactions*, Princeton University Press, New Jersey 1980.

PROCES PRZYJĘCIA I ODRZUCENIA JAPOŃSKIEGO WZORU PRZEZ CHINY. OD KOŃCA XIX WIEKU DO 1937 ROKU

Streszczenie

Artykuł niniejszy jest poświęcony procesowi próby przyjęcia przez Chiny japońskiego wzoru na przełomie wieków XIX i XX oraz jego odrzucenia w latach 1915–1937. Jest tutaj opisane oddziaływanie Japonii na Państwo Środka w tym okresie i jego konsekwencje, wśród których był ogromny rozwój ruchu komunistycznego w Chinach.

PROCESS OF ADOPTION AND REJECTION OF THE JAPANESE MODEL BY CHINA FROM THE END OF THE 19TH CENTURY TILL 1937

Summary

The article is devoted to the process of adoption of a Japanese model by China at the turn of the 19th and the 20th century and its rejection in the years 1915–1937. The article presents the influence exerted on the “Middle State” by Japan in that period and its consequences, including the development of the communist movement in China.

ПРОЦЕСС ПРИНЯТИЯ КИТАЕМ ЯПОНСКОГО ОБРАЗЦА И ОТКАЗ ОТ НЕГО. ПЕРИОД С КОНЦА XIX ВЕКА ДО 1937 ГОДА

Резюме

Статья освещает вопрос о попытке принятия Китаем японского примера в качестве образца на стыке XIX и XX веков, а также отказа от него в 1915–1937 годах. Здесь описано влияние Японии на ближневосточное государство в указанный период, а также его последствия, в частности, интенсивное развитие коммунистического движения в Китае.